

ΑΙΣΧΥΛΟΥ ‘ΠΕΡΣΑΙ’: ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ ΤΗΣ ΑΤΟΣΣΑΣ (στχχ. 181-199)ΤΟ ΣΥΝΔΡΟΜΟ «ΙΟΚΑΣΤΗΣ»

ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Ο Αισχύλος στο έργο του ‘Πέρσαι’ παρουσιάζει την δεύτερη κατά σειράν αποτυχημένη εκστρατεία των Περσών στην Ελλάδα υπό την ηγεσία του Ξέρξη, δέκα χρόνια ακριβώς μετά την πρώτη εκστρατεία και την ήττα τους στον Μαραθώνα. Στο πρώτο επεισόδιο εμφανίζεται η μητέρα του βασιλιά, η Άτοσσα, όντας στην Περσία να έχει δει ένα προφητικό όνειρο, που προοιωνίζει αυτήν την καταστροφή του γιου της και του Περσικού στρατού. Το όνειρο αυτό έχει γίνει αντικείμενο ιδιαίτερης επεξεργασίας από φιλόλογους μέχρι και εθνολόγους και ψυχαναλυτές με ιδιαίτερα μεγάλη βιβλιογραφία. Η άποψη που υποστηρίζεται είναι πως στο όνειρο αυτό ο Αισχύλος εκτός από την προφητεία της ήττας του Ξέρξη προχωρεί και σε ένα βαθύτερο και πιο σκοτεινό σημείο της ανθρώπινης ψυχής και δη της μητρικής, σ’ αυτό που ονομάζουμε ‘Σύμπλεγμα Ιοκάστης’. Πρόκειται για την θεωρία που υποστηρίζει πως οι μητέρες έχουν ένα λανθάνοντα ερωτισμό προς τα άρρενα τέκνα τους, δηλ. κυριαρχούνται από ένα υποσυνείδητο ένστικτο σεξισμού αντίστοιχο με εκείνο που νοιώθουν τα άρρενα τέκνα προς τις μητέρες τους, γνωστό ως «Οιδιπόδειο Σύμπλεγμα».

Η ιστορία και των δύο αυτών συμπλεγμάτων ξεκίνησε πρωτίστως με την τραγωδία του Σοφοκλή ‘Οιδίπους Τύραννος’ με αφορμή δύο περιστατικά. Το πρώτο είναι εκείνο που διέκρινε ο Freud, και το οποίο τον οδήγησε στην ανακάλυψη του λεγομένου «Οιδιποδείου Συμπλέγματος». Πρόκειται για την ομολογία της ίδιας της Ιοκάστης στον Οιδίποδα ότι *«πολλοί γάρ ἤδη κὰν ὀνειράσιν βροτῶν μητρὶ ξυνηννάσθησαν. Πολλοὶ εἶναι αὐτοὶ οἱ ἄρρενες ποὺ μέχρι τώρα ἔχουν δει στὸ ὄνειρό τους ὅτι ἔχουν βρεθεῖ ερωτικά με τὴν μητέρα τους, Σοφ. Ο.Τ. 981/2»*. Οι δυο αυτοί στίχοι ήρθαν σαν κεραυνός στην σκέψη του Freud, και οδηγήθηκε στο γνωστό αυτό ‘Σύμπλεγμα’. Δεν ήταν όμως μόνο ο Σοφοκλής εκείνος που έθιξε τέτοιου είδους όνειρα, αφού και ο Ηρόδοτος παρουσιάζει τον Ιππία να έχει δει ένα όμοιο όνειρο όταν βρισκόταν στην Αθήνα μαζί με τους Πέρσες στην εκστρατεία του 490 π.Χ., καθώς ήταν εκείνος που τους οδήγησε στον Μαραθώνα, για να αντιμετωπίσουν εκεί τους Αθηναίους. Το προηγούμενο βράδυ της μάχης: *«...ὄψιν ἰδὼν ἐν τῷ ὕπνῳ τοιήνδε· ἐδόκεε ὁ Ἰππίης τῇ μητρὶ τῇ ἐαυτοῦ συνευνηθῆναι. Συνεβάλετο ὦν ἐκ τοῦ ὀνείρου κατελθὼν ἐς τὰς Ἀθήνας καὶ ἀνασωσάμενος τὴν ἀρχὴν τελευτήσῃεν ἐν τῇ ἐαυτοῦ γηραϊός ...εἶδε στὸν ὕπνο του τὴν ἐξῆς εἰκόνα· του φάνηκε τὸν Ἰππία ὅτι βρέθηκε ερωτικά με τὴν μητέρα του. Ερμήνευσε λοιπὸν τὸ ὄνειρο με τὴν λογικὴ ὅτι μετὰ τὴν ἐπιστρουφὴ του στὴν Ἀθήνα καὶ τὴν ἀνάληψη ἐδῶ τῆς παλαιᾶς ἐξουσίας ποὺ εἶχε, θα πεθάνει στὴν πατρίδα του, Ηρόδ. 6,107»*. Το ίδιο όμως όνειρο είδε κάποτε και ο Ιούλιος Καίσαρ σύμφωνα με την μαρτυρία του Σουητώνιου *«etiam confusum eum somnio proximae noctis—nam uisus erat per quietem stuprum matri intulisse—coiectores ad amplissimam spem incitauerunt arbitrium terrarum orbis portendi interpretantes, quando mater, quam subiectam sibi uidisset, non alia esset quam terra, quae omnium parens haberetur. Όταν ο Καίσαρ ἦταν συγχυσμένος ἐξ αἰτίας ἐνὸς ὀνείρου τῆς προηγούμενης νύχτας — διότι εἶχε δει στὸν ὕπνο του πὼς εἶχε βρεθεῖ ερωτικά με τὴν μητέρα του — οἱ ὀνειροκρίτες με τὴν ἐρμηνεία τους τὸν παρότρυναν νὰ ἐπεκτείνει τὴν κυριαρχία του σε μεγαλύτερο μέρος τοῦ κόσμου, διότι ἡ μητέρα τὴν ὁποῖαν εἶχε δει πὼς τὴν εἶχε ὑπὸ τὴν ερωτικὴ ἐξουσία του, δὲν ἦταν τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ οἰκουμένη, ἡ ὁποία θεωρεῖται γεννήτορας ὅλων μας, Suet. Caes. 7»*. Την ίδια ακριβώς πληροφορία διασώζει και ο Πλούταρχος στον βίο του Καίσαρα: *«προτέρᾳ νυκτὶ τῆς διαβάσεως ὄναρ ἰδεῖν ἔκθεσμον ἐδόκει γὰρ αὐτὸς τῇ ἐαυτοῦ μητρὶ μείγνυσθαι τὴν ἄρρητον μεῖζιν, Πλούτ. Καίσαρ, 32,9,3»*.

Το ‘Σύμπλεγμα Ιοκάστης’ εντοπίστηκε κι αυτό μέσα στην τραγωδία του Σοφοκλή ‘Οιδίπους Τύραννος’. Βρίσκεται στο τρίτο επεισόδιο, και συγκεκριμένα στην στιγμή εκείνη, κατά την οποία πρώτη η Ιοκάστη ανακαλύπτει την αλήθεια, ότι απέναντί της έχει τον γιο της, και αντί να εκδηλώσει την φρίκη της για το γεγονός αυτό, παίρνει τον αντίθετο δρόμο, και εισηγείται στον Οιδίποδα, που ακόμη δεν έχει αντιληφθεί τίποτε: *«Μὴ, πρὸς θεῶν, εἶπερ τι τοῦ σαυτοῦ βίου κήδη, ματεύσης τοῦθ’· ἄλλῃ νοσοῦσ’ ἐγὼ Μη, γὰρ τὸ ὄνομα τῶν θεῶν, ἀν νοιάζεσαι γὰρ τὸν εαυτὸ σου, μὴ τὸ ψάχνεις ἄλλο αὐτό. Ἀρκετὰ βάσανα ἔχω ἐγὼ, Σοφ. Ο.Τ. 1060/1»*. Να σκεφτούμε ότι η Ιοκάστη ήταν πρόθυμη να συνεχίσει να παραμένει σύζυγος και μητέρα, δεν θα ήταν μακριά από την αλήθεια. Προφανώς η ‘μητέρα’ ήταν έτοιμη να συνεχίσει να παίζει και τους δυο ρόλους ταυτοχρόνως. Αυτό ακριβώς είναι το ‘Σύνδρομο Ιοκάστης’.

ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ ΤΗΣ ΑΤΟΣΣΑΣ

Η τραγωδία του Αισχύλου 'Πέρσαι' διαδραματίζεται στο παλάτι του Ξέρξη στην Περσία με τον ίδιο να βρίσκεται στην Ελλάδα και την μητέρα του την Άτοσσα να έχει μείνει πίσω και να ανησυχεί για την τύχη του γιου της και βασιλιά της χώρας. Η τραγωδία ανοίγει με τον Χορό των γερόντων Περσών, συμβούλων του θρόνου, οι οποίοι εκφράζουν την ανησυχία τους για το γεγονός ότι για πολύ καιρό τώρα δεν έχουν έρθει πληροφορίες από την Ελλάδα για την τύχη του εκεί Περσικού στρατεύματος. Αμέσως μετά εμφανίζεται η Άτοσσα, η οποία ανακοινώνει στον Χορό ένα πολύ ανησυχητικό όνειρο που είδε, και είναι το ακόλουθο:

- Ονειρεύτηκα δύο γυναίκες με όμορφα ρούχα,
η μια ήταν ντυμένη με Περσικά πέπλα
κι άλλη πάλι με Δωρικά, ότι δηλ. ήρθαν εμπρός μου,
πολύ υψηλές σε σχέση με τις τωρινές γυναίκες,
185 απaráμιλλης ομορφιάς, και αδελφές μεταξύ τους στην καταγωγή
από το ίδιο γένος, και κατοικούσαν ως πατρίδα τους η μία στην Ελλάδα
παίρνοντας με κλήρο την γη της, κι η άλλη στην βαρβαρική.
Και φιλονικούσαν, όπως μου φάνηκε,
μεταξύ τους. Και ο γιός μου όταν το είδε αυτό,
190 τις συγκρατούσε και τις κατεύναζε, ενώ κάτω από το άρμα του
τις δένει αυτές, και χαλινούς στο σβέρκος τους
βάζει. Και η μια απ' αυτές υπερηφανευόταν με το δέσιμο αυτό,
και το στόμα της το είχε υπάκουο στους χαλινούς.
Η άλλη όμως χτυπιόταν, και με τα χέρια της τον δεσμό του άρματος
195 τον κομμάτιασε, και τον αρπάζει με βία
χωρίς τους χαλινούς, ενώ το άρμα το έκοψε στην μέση.
Τότε πέφτει ο γιός μου, και εμφανίζεται ο πατέρας του
ο Δαρείος, και τον συμπονούσε. Κι όταν τον βλέπει αυτόν
ο Ξέρξης, σχίζει τα ρούχα του γύρω από το κορμί του.*

Ανάμεσα στις πολλές κατηγορίες ονείρων, όπως τις έχουν καταγράψει οι ερευνητές, υπάρχουν δυο πολύ σημαντικές. Πρώτον, υπάρχουν τα όνειρα εκείνα στα οποία ο ονειρευόμενος μια εικόνα ή ένα περιστατικό εντοπίζει και τον ίδιο τον εαυτό του μέσα στον 'χώρο' του ονείρου του ανεξαρτήτως του αν μετείχε, ή δεν μετείχε στις εκεί δραστηριότητες και έμεινε ως απλός παρατηρητής. Δεύτερον, υπάρχουν τα όνειρα εκείνα στα οποία το πρόσωπο που ονειρεύεται μια εικόνα ή ένα περιστατικό δεν συγκαταλέγει και τον εαυτό του μέσα στον 'χώρο' του ονείρου του· είναι δηλ. σαν να βλέπει μια εικόνα στην οποία ο ίδιος δεν παίρνει μέρος και δεν 'υπάρχει' εκεί μέσα. Το πιο πάνω όνειρο της Άτοσσας ανήκει στην δεύτερη κατηγορία, καθώς η σκηνή την οποίαν βλέπει δεν συμπεριλαμβάνει και την ίδια· είναι σαν να βλέπει αυτά τα γεγονότα από μία απόσταση.

Παρά το γεγονός όμως ότι καμία δραστηριότητα της Άτοσσας δεν καταγράφεται μέσα στο όνειρό της αυτό, και παρά το γεγονός ότι όλα δείχνουν πως πρόκειται για ένα όνειρο ενός απλού 'παρατηρητή' αμέτοχου στα γεγονότα του ονείρου, εντούτοις η υπόθεση που εκεί εξελίσσεται έχει άμεση σχέση με την ίδια, προέρχεται μέσα από το υποσυνείδητό της, είναι ένα όνειρο 'δικό της', ένα όνειρο που αντιπροσωπεύει την ίδια όχι ως γυναίκα, αλλά ως 'Άτοσσα', ένα όνειρο που κανείς άλλος δεν θα μπορούσε να το δει, γιατί σχετίζεται μόνο με την ίδια.

ΤΟ ΡΕΑΛΙΣΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΤΟΥ ΟΝΕΙΡΟΥ

Το όνειρο της Άτοσσας είναι σκηνοθετημένο από τον Αισχύλο, ώστε να λειτουργεί παράλληλα σε δύο επίπεδα, εκ των οποίων το ένα είναι το ρεαλιστικό και αναφέρεται στην επίθεση του Ξέρξη εναντίον της Ελλάδος και στις καταστροφές που υπέστη σε Σαλαμίνας και Θεσπιές.

Οι δύο γυναίκες (181) τις οποίες αναφέρει το όνειρο, αντιπροσωπεύουν η μία την Ελλάδα και η άλλη την Περσία, εξ άλλου και η ενδυμασία του προδίδει κάτι ανάλογο. Όσον αφορά το ύψος τους, ο Αισχύλος θέλησε να τις παραστήσει και τις δύο ως ιδιαίτερος 'υψηλές' (184), και γι' αυτό τον λόγο και ως ιδιαίτερος 'όμορφες' (185). Πρέπει να

προσέξει κανείς ότι αυτή η εξίσωση των δυο γυναικών γίνεται πάνω στα εξωτερικά τους χαρακτηριστικά, πάνω στην εικόνα που παρουσιάζουν, κι εκεί ο Αισχύλος δεν θέλησε να φανεί μικρόψυχος, αλλά αντιθέτως χαρίζει στον Περσικό λαό κάτι που δικαιωματικά του άξιζε. Οι ομορφιά των Περσίδων γυναικών ήταν κάτι που ο αρχαίος κόσμος το αναγνώριζε, αφού και ο ίδιος ο Αλέξανδρος: «*ἔλεγε παίζων ὡς εἰσὶν ἀγληδόνες ὀμμάτων αἱ Περσίδες. Εδῆλωνε θέλοντας να αστειευτεί ὅτι οἱ Περσίδες γυναῖκες εἶναι τόσο ὀμορφες, που σου προξενούν πόνο στα μάτια*, Πλουτ. Αλέξ. 21,10». Ὅσον αφορά το ὕψος των δυο αυτών γυναικών, αυτό θεωρούνταν στην Ελλάδα ως γνώρισμα 'κάλλους'. Ο Ισχύμαχος συνομιλώντας με τον Σωκράτη στον 'Οικονομικό' του Ξενοφώντα δηλώνει ότι πολλές γυναίκες για φανούν ωραιότερες φορούν ψηλά υποδήματα (Ξεν.Οικ. 10,2,5). Επίσης το ὕψος ήταν χαρακτηριστικό των γυναικείων θεοτήτων, όταν εμφανίζονταν ενώπιον των θνητών, και ήταν εκείνο που εξασφάλιζε την ομορφιά τους. Ὅταν η Αφροδίτη εμφανίστηκε στον Αγκίσιο, εκείνος θαύμασε το μπόι της και την ομορφιά που εκείνο της χάριζε: «*Ἀγκίσσης δ' ὀρώων ἐφράζετο θαύμαινέν τε εἶδος τε μέγεθος καὶ εἶματα σιγαλόεντα. Κι ὅταν τὴν εἶδε ὁ Αγκίσσης, τὴν ξεχώρισε, καὶ τὸν παραξένεψε ἡ εἰκόνα τῆς, τὸ ὕψος τῆς, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀστραφτερά τῆς ἐνδύματα*, Ομηρ. Ὑμν. Αφρ. 84/5». Ομοίως και η θεά Δήμητρα εμφανίστηκε ενώπιον των θνητών με μορφή υψηλόσωμη και μεγαλοπρεπή: «*Ὡς εἰποῦσα θεὰ μέγεθος καὶ εἶδος ἄμειψε γῆρας ἀπωσαμένη, περὶ τ' ἀμφὶ τε κάλλος ἄητο. Ἡ θεὰ τα εἶπε αὐτὰ καὶ ἀμέσως ἄλλαξε τὸ μπόι τῆς καὶ τὴν ἐμφάνισή τῆς διώχνοντας τὸ γῆρας ἀπὸ πάνω τῆς, καὶ τοὺς ξετρέλανε καὶ με, ἀλλὰ καὶ γύρω ἀπὸ τὴν ομορφιά τῆς*, Ομηρ. Ὑμν. Δήμ. 275/6».

Ὅτι ἦταν 'ἀδελφές' μεταξύ τους (185) και μάλιστα καταγόμενες από το ίδιο γένος (186), πάλι κι εδώ ο Αισχύλος θέλησε να θυμίσει στους θεατές την μυθολογική παράδοση, που ήθελε τους Πέρσες να κατάγονται από την Δανάη και τον γιο της, Περσέα: «*ἐπεὶ δὲ Περσεὺς ὁ Δανάης τε καὶ Διὸς ἀπίκετο παρὰ Κηφέα τὸν Βήλου καὶ ἔσχε αὐτοῦ τὴν θυγατέρα Ἀνδρομέδην, γίνεται αὐτῶ παῖς τῶ οὐνομα ἔθετο Πέρσην, Ὅταν ὁ Περσέας, ὁ γιος τῆς Δανάης καὶ τοῦ Δία, ἐφτάσε στὴν χώρα τοῦ Κηφέα, τοῦ γιου τοῦ Βήλου, καὶ παντρεύτηκε τὴν κόρη ἐκείνου, τὴν Ἀνδρομέδα, γέννησε ἕνα γιο, τὸν ὁποῖον τὸν ὀνόμασε Πέρση*, Ηρόδ. 7,61,12». Αλλά πάλι ο Ηρόδοτος παραδίδει μία μαρτυρία, σύμφωνα με την οποία όταν ο Ξέρξης έστειλε δικούς του πρέσβεις στο Άργος, αυτοί ξεκίνησαν την ομιλία τους στους Αργεῖους ως εξής: «*Ἄνδρες Ἀργεῖοι, βασιλεὺς Ξέρξης τάδε ὑμῖν λέγει. Ἡμεῖς νομίζομεν Πέρσην εἶναι ἀπ' οὗ ἡμεῖς γεγόναμεν, παῖδα Περσέος τοῦ Δανάης, γεγονότα ἐκ τῆς Κηφέος θυγατρὸς Ἀνδρομέδης. Οὕτω ἂν ὦν εἴημεν ὑμέτεροι ἀπόγονοι. Πολίτες τοῦ Ἀργους, ὁ Πέρσης βασιλιάς στέλνει σε σας τὸ ἐξῆς μήνυμα: 'εἰμὲς θεωροῦμε ὅτι καταγόμαστε ἀπὸ τὸν Πέρση, τοῦ ὁποῖου πατέρα ἦταν ὁ γιος τῆς Δανάης, ὁ Περσέας, καὶ μητέρα τοῦ ἦταν ἡ Ἀνδρομέδα, ἡ κόρη τοῦ Κηφέα. Ἄρα λοιπὸν εἶναι δυνατόν εἰμὲς οἱ δύο λαοὶ νὰ εἴμαστε ἀπόγονοι κοινῶν προγόνων*, Ηρόδ. 7,150,5-9».

Ἡ φιλονικία των δύο γυναικών, 'συζευγμένων' στο άρμα του Ξέρξη (188), είναι η ιστορική επιβεβαίωση των συνεχών αψιμαχιών μεταξύ των ελλήνων κατοίκων των παραλίων της Μ. Ασίας με την Περσική διοίκηση χρόνια πριν την εισβολή του Ξέρξη. Φυσικά πρόσφατο ήταν και το ιστορικό γεγονός της Ιωνικής επανάστασης (Ηρόδ. 5,97κ.ε.). Βέβαια ένα σοβαρό πρόβλημα είναι ο λόγος για τον οποίον ο Αισχύλος σκέφτηκε να αντιπροσωπεύσει με γυναίκες τους δύο αντιμαχόμενους λαούς, κι όχι με άνδρες. Προφανώς ένας λόγος θα ήταν πως στην επικοινωνία τους όταν αναφέρονταν στην 'πατρίδα' τους χρησιμοποιούσαν γένος θηλυκό.

Ἡ 'σύζευξη' δυο γυναικών στο άρμα με χαλινοῦς (190-191), είναι ένας υπαινιγμός που αναφέρεται φυσικά στην προσπάθεια που κατέβαλαν οι Πέρσες με τις δύο εκστρατείες τους στην Ελλάδα, να ενώσουν σε ένα ενιαίο κοινωνικό και πολιτικό μόρφωμα τους δύο αυτούς λαούς. Προφανώς το όνειρο με την σκηνοθεσία που παρουσιάζει υπονοεί ότι η βούληση του Ξέρξη και των Περσών ευρύτερα ήταν να ενώσουν τις δύο αυτές κοινωνίες, ώστε να σταματήσουν έτσι οι μεταξύ τους αντιπαλότητες. Η διακοπή των εχθροπραξιών μεταξύ τους θα επιτευχθεί με την στιβαρότητα του Ξέρξη ως οδηγού του άρματος, το οποίο το σύρουν οι δυο αυτές γυναίκες, και δείχνει δύναμη, εξουσία και άσκηση επικυριαρχίας, δηλ. μια εικόνα φυσιολογική για την ιμπεριαλιστική πολιτική του Ξέρξη και των Περσών, η οποία εκδηλωνόταν τόσο εκτός, όσο και εντός της Περσίας. Το περίεργο βέβαια της σκηνοθετημένης αυτής ονειρικής εικόνας είναι ότι τον ρόλο δύο των υποζυγίων καλούνται να παίξουν όχι αρσενικά, αλλά θηλυκού γένους άτομα, δεδομένου ότι κατά κανόνα τα άλογα που σύρουν ένα σπανίως θηλυκά (Ιλ. 23,295,409· Σοφ. Ελ.703κ.ε., 734κ.ε., 737κ.ε. vs 412κ.ε.).

Εκτός όμως από την ρεαλιστική ερμηνεία της 'ζεύξης' δύο γυναικών στο άρμα του Ξέρξη, η οποία υποδήλωνε την επιθυμία του να υποτάξει και τους δύο λαούς συγχρόνως, υπήρχε στο νου του Αισχύλου και ένας άλλος υπαινιγμός σε ένα ακόμη ιστορικό γεγονός, το οποίο θα θύμιζε στους θεατές αυτή η 'ζεύξη'. Ο Ξέρξης περνώντας στην ελληνική χερσόνησο με τα στρατεύματά του αναγκάστηκε να 'ζεύξει' τον Ελλήσποντο: «*Οἱ δὲ ἐν τούτῳ τὸν Ἑλλήσποντον ἐξεύγνυσαν ἐκ τῆς Ἀσίας ἐς τὴν Εὐρώπην. Καὶ οἱ Πέρσες κατόπιν ἔνωσαν τὸ πέρασμα τοῦ Ἑλλήσποντου στο πέρασμά τους*

από την Ασία στην Ευρώπη, Ηρόδ. 7,33,1». Στην προσπάθεια του Ξέρξη να ενώσει δυο στεριές, ο Αισχύλος έβλεπε μία πράξη 'ύβρεως' απέναντι στην Φύση, και με την εικόνα αυτήν θέλησε να προκαλέσει την αντίδραση των Αθηναίων θεατών. Για τους Έλληνες κάθε επέμβαση του ανθρώπου στο θαλάσσιο περιβάλλον δήλωνε ασέβεια, διότι γι' αυτούς η θάλασσα ήταν 'αμόλυνη' (άμιαντος, Αισχ. Πέρ. 578). Στην πρώτη ραψωδία της Ιλιάδας, όταν ο Αγαμέμνων αναγκάζεται να επιστρέψει στον Χρύση την κόρη του την Χρυσήδα, για να σταματήσει το άγος που έχει ενσκήψει στο στρατόπεδο των Ελλήνων, μπαίνει μαζί με τους στρατιώτες του και την Χρυσήδα στα πλοία για να πάνε την Χρυσήδα πίσω στον πατέρα της. Στην διάρκεια του πλου ο Αγαμέμνων: «λαούς δ' Ἀτρείδης ἀπολυμαίνεσθαι ἄνωγεν οἱ δ' ἀπελυμαίνοντο καὶ εἰς ἄλλα λύματα βάλλον, Ὁ Αγαμέμνων παρότρυνε τους στρατιώτες του να διώξουν το μiasma από πάνω τους· κι εκείνοι καθαρίζονταν και στην θάλασσα έριχναν ό,τι βρώμικο είχαν επάνω τους, Ιλ. 1, 313-4». Όμως και ο Ευριπίδης συμφωνεί ότι η θάλασσα έχει την ιδιότητα να καθαρίζει τους ανθρώπους από κάθε κακό που έχουν κάνει. Στην 'Ιφιγένεια εν Ταύροις' η Ιφιγένεια ομολογεί ότι: «θάλασσα κλύζει πάντα τάνθρώπων κακά. Η θάλασσα καθαρίζει κάθε κακό αμάρτημα που έχουν κάνει οι άνθρωποι, Ευρ. Ι.Τ. 1193».

Η ανομοιότητα των δύο υποζυγίων, εδώ εν προκειμένων δύο γυναικών, 'συζευγμένων' στο ίδιο άρμα δεν έχει προηγούμενο σε καμία ρεαλιστική εικόνα. Μία μόνο φορά στην Ιλιάδα απαντά όχι το ίδιο, αλλά κάτι παρόμοιο, όταν ο Αχιλλέας δίνει εντολή στον Αυτομέδοντα να 'ζεύξει' στο άρμα του τρία άλογα, εκ των οποίων τα δύο ήταν αθάνατα και το τρίτο θνητό (Ιλ. 16,148-154). Ομοίως ο συνδυασμός δύο ανόμοιων αλόγων, ενός θνητού κι ενός αθανάτου απαντά και στο άρμα του Αδράστου, το οποίο το έσερναν ένα άλογο αθάνατο, ο Αρείων, και ένα θνητό, ο Καιρός (Παυσανίας 8,25,9). Η ανομοιότητα βέβαια εδώ ρεαλιστικά εξηγείται από το γεγονός ότι μεταξύ της Ελληνικής και Περσικής κοινωνίας υπήρχαν έντονες διαφορές σε πολλά επίπεδα.

Η έριδα των δύο 'υποζυγίων' μεταξύ τους είναι μια πρωτόγνωρη εικόνα, καθώς άλογα που να ανταγωνίζονται το ένα το άλλο στο ίδιο άρμα, δεν έχει προηγούμενο. Έχουμε βέβαια μία Ομηρική σκηνή με ένα άλογο της ομάδας να πληγώνεται, που όμως δεν φεύγει από το σύνολο και ούτε καταστρέφει το άρμα, αλλά μένει μέχρι να το λύσουν προκειμένου να σωθεί το άρμα και ο επιβάτης του (Ιλ. 8,85κ.ε. 16,466κ.ε.). Άλογα που να εγκαταλείπουν την ομάδα υπάρχουν στον Όμηρο, όχι όμως λόγω 'επαναστατικής' συμπεριφοράς ενός εξ αυτών (Ιλ. 16,370· 23,391κ.ε.).

Ιστορικά είναι δύσκολος ο συμβολισμός της 'στάσης' της Ελληνίδας γυναίκας-υποζυγίου, διότι αν με αυτόν ο Αισχύλος ήθελε να υποδηλώσει την επανάσταση των Ελλήνων της Ιωνίας, κάτι τέτοιο δεν επιβεβαιώνεται από τα τότε γεγονότα, διότι οι Ίωνες αντιθέτως πολέμησαν γενναία στο πλευρό των Περσών παρά τις όποιες διαφορετικές προσδοκίες των Ελλήνων (Ηρόδ. 8,19κ.ε.). Αν πάλι θέλει να υποδηλώσει την αντίσταση των Ελλήνων στον Ξέρξη, τότε ο χαρακτηρισμός 'Έλληνες' είναι επίσης ατυχής, αφού μόνο Αθηναίοι, Σπαρτιάτες και Θεσπιείς συνέπραξαν για την αντιμετώπιση του Περσικού κινδύνου.

Η ΑΛΛΗΓΟΡΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΟΝΕΙΡΟΥ

Το όνειρο της Άτοσσας ο Αισχύλος το 'σχεδιάσε' πάνω σε δύο παράλληλους άξονες και λειτουργεί παράλληλα σε δυο επίπεδα· πρώτον, πάνω στην λογική και στο επίπεδο της τιμωρίας του Ξέρξη για την αλαζονική του συμπεριφορά εισβάλλοντας στην Ελλάδα, και δεύτερον, πάνω στο 'Σύμπλεγμα Ιοκάστης', το οποίο θεώρησε ότι υπήρχε λανθάνον μέσα στην ψυχή της Άτοσσας ως μια ανεξέλεγκτη τάση ερωτικής ένωσης με τον γιο της τον Ξέρξη. Προκειμένου τώρα να λειτουργήσει αποτελεσματικά το δεύτερο αυτό επίπεδο που αφορά το 'Σύμπλεγμα Ιοκάστης', ο Αισχύλος βασίστηκε φυσικά πάνω στην 'σκηνοθετική' του φαντασία, αλλά και πάνω σε κάποια δεδομένα που σχετίζονταν με ιστορικά διαπιστωμένες της εποχή εκείνη μαρτυρίες, οι οποίες αφορούσαν τον Ξέρξη, αλλά και την ίδια την Άτοσσα. Για να αναγνωρίσουμε το 'Σύμπλεγμα Ιοκάστης' μέσα στο όνειρο της Άτοσσας δύο πράγματα πρέπει να έχουμε υπ' όψιν μας, και τα οποία δεν διέφυγαν και του Αισχύλου: Α) τα κίνητρα που ώθησαν τον Ξέρξη στην ανάληψη αυτής της εκστρατείας, και Β) την ερωτική συμπεριφορά της Άτοσσας ήδη από την νεανική της ηλικία. Και τα δύο αυτά στοιχεία τα χρησιμοποιεί μέσα στο όνειρο ο Αισχύλος, για να φωτογραφίσει την ψυχή πρωτίστως της Άτοσσας, αλλά δευτερευόντως και του Ξέρξη.

(Α) Τα κίνητρα που ώθησαν τον Ξέρξη στην εκστρατεία του στην Ελλάδα έπαιξαν σοβαρό ρόλο στην σκηνοθεσία του Αισχύλου για να λειτουργήσει μέσα στο όνειρο της Άτοσσας το 'Σύνδρομο Ιοκάστης'. Αυτά τα εντοπίζει πά-

νω στην πίεση που δέχθηκε από τον οικογενειακό του κύκλο για να πάρει εκδίκηση για την αποτυχημένη εκστρατεία του πατέρα του πριν δέκα χρόνια, αλλά και για να φανεί αντάξιος βασιλιάς και διάδοχος στον θρόνο που κληρονόμησε. Οι σύμβουλοί του τον παρότρυναν να μη φανεί δειλός μένοντας στο παλάτι του, αλλά να συνεχίσει την εκστρατεία του πατέρα του. Αυτά ακριβώς λέει η Άτοσσα στο 'φάντασμα' του Δαρείου που εμφανίζεται εμπρός της: «*Τέτοιον είδους προτάσεις άκουγε από ανθρώπους υστερόβουλους / ο Ξέρξης. Τον έλεγαν πως εσύ για τα παιδιά σου / τεράστιο πλούτο συγκέντρωσες με πολέμους, ενώ εκείνος εξ αιτίας της ανανδρίας του / παριστάνει τον πολεμιστή κλεισμένος στο παλάτι, και τον πατρικό πλούτο δεν τον μεγαλώνει. / Επειδή τέτοιες προσβολές άκουγε από κακούς ανθρώπους / οργάνωσε αυτήν την εκστρατεία εναντίον της Ελλάδας, Αισχ. Πέρσαι 753/8*».

Πίσω όμως από αυτές τις προσβολές, οι οποίες κατά τον Αισχύλο ώθησαν τον Ξέρξη στην ανάληψη αυτής της εκστρατείας, υπάρχει μια ακόμη που δεν την ομολογεί ευθέως, αλλά δεν μπορούμε να την αποκλείσουμε, και είναι ο κρυφός ανταγωνισμός του με τον πατέρα του στα μάτια όχι τώρα των αυλικών, οι οποίοι τον εχλεύαζαν, αλλά στα μάτια της ίδιας της μητέρας. Τα λόγια της Άτοσσας στον Δαρείο αποδεικνύουν ότι ο Ξέρξης ανέλαβε την εκστρατεία εναντίον της Ελλάδος για να αποδείξει στην μητέρα του ότι δεν είναι κατώτερος του πατέρα, αλλά ανώτερός του σε πολλά. Ούτε λίγο ούτε πολύ εδώ τώρα βρισκόμαστε εμπρός σε ένα πολύ πρώιμο 'Οιδιπόδειο Σύμπλεγμα' Αισχύλειας επινοήσεως, το οποίο όμως δεν εμφανίζεται για πρώτη φορά, καθώς ένα παρόμοιο 'Σύμπλεγμα' έχει επινοηθεί από την ελληνική μυθολογία αναφορικά με τον 'Φαέθωνα'. Ο Υγίνος διασώζει ένα μύθο σύμφωνα με τον οποίον ο Φαέθων θέλησε κάποτε να ξεπεράσει τον πατέρα του: «*Phae<th>on Solis et Clymenes filius cum clam patris currum conscendisset et altius a terra esset elatus, prae timore decidit in flumen Eridanum. Ο Φαέθων, ο γιος του Ηλίου και της Κλυμένης, πήγε κάποτε κρυφά στο άρμα του πατέρα του και ανέβηκε πιο ψηλά, όμως εξ αιτίας του φόβου του έπεσε μέσα στον ποταμό Ηριδανό, Hyg.Fab. 152a*». Πρόκειται για ένα μύθο που δείχνει τον ανταγωνισμό ανάμεσα στο άρρεν τέκνο και στον πατέρα, και ενισχύει την άποψη πως η αντιπαλότητα ανάμεσά τους αποτελούσε μία διαπίστωση του αρχαίου κόσμου, την οποία έβλεπε σε πολλές δραστηριότητες της καθημερινότητας ως μία λανθάνουσα κατάσταση ερωτικού ανταγωνισμού πατέρα και γιου για το ποιος θα κερδίσει τις εντυπώσεις της μητέρας. Η εκστρατεία του Ξέρξη, αν ερμηνευθεί με εργαλεία ψυχανάλυσης, τότε θα καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι έγινε με βασικό αίτιο όχι φυσικά την αλαζονεία ή την υπεροψία του, αλλά την επιθυμία του να ξεπεράσει τον πατέρα του, και να επιτύχει εκεί όπου εκείνος απέτυχε, αποδεικνύοντας έτσι στην μητέρα του (;) την δική του αξία.

Βέβαια το όνειρο δεν αυτό δεν το είδε ο Ξέρξης, αλλά η Άτοσσα: το όνειρο αυτό δεν διαπραγματεύεται το 'Οιδιπόδειο Σύμπλεγμα', αλλά το 'Σύμπλεγμα Ιοκάστης'. Όμως είναι ένα όνειρο που κάλλιστα με διαφορετικούς όρους θα μπορούσε να το είχε δει ο Ξέρξης, διότι είναι φτιαγμένο έτσι ώστε να ερμηνεύει και τα δύο 'Συμπλέγματα', ανάλογα με το ποιός θα το δει. Για παράδειγμα οι δύο γυναίκες που αντιπαλεύουν στο άρμα του, εύκολα μπορούν να ερμηνευθούν ως μία ερωτική 'σύζευξη' με τον Ξέρξη, και σύμφωνα με την 'Οιδιπόδεια' λογική εκείνη που χαίρεται γι' αυτήν την 'ζεύξη' να είναι η νόμιμη ερωτική σύντροφος του Ξέρξη, ενώ εκείνη που αντιδρά να είναι η μητέρα του. Όμως το όνειρο είναι της Άτοσσας, οπότε κάθε σκέψη για 'Οιδιπόδειο Σύμπλεγμα' είναι ανώφελη.

(B) Η ερωτική ζωή και συμπεριφορά της Άτοσσας ήταν το δεύτερο στοιχείο που βοήθησε τον Αισχύλο στην σκηνοθεσία του ονείρου πάνω στην βάση του 'Συνδρόμου Ιοκάστης'. Ο Κύρος II με την πρώτη του γυναίκα, την Κασσανδράνη, απέκτησε τρία παιδιά, την Άτοσσα, την Αρτυστώνη και τον Σμέρδι, και μία ακόμη κόρη αγνώστου ονόματος. Με την δεύτερη γυναίκα του απέκτησε τον Καμβύση II. Ο πρώτος γάμος της Άτοσσας έγινε με τον αδελφό της, τον Καμβύση II, όταν εκείνος πήρε τον θρόνο μετά τον θάνατο του Κύρου II (Ηρόδ. 3,31). Επίσης μαζί με την Άτοσσα ο Καμβύσης παντρεύτηκε και την μικρότερη αδελφή του, της οποίας το όνομα δεν παραδίδεται. Όταν ο Καμβύσης II πέθανε, βασιλιάς γίνεται ο αδελφός του, ο Σμέρδης, τον οποίον η Άτοσσα σπεύδει να παντρευτεί, για να παραμείνει προφανώς στην εξουσία ως βασίλισσα. Όμως ο Καμβύσης II πριν πεθάνει πληροφορήθηκε για ένα όνειρο που προφήτευε πως θα χάσει την εξουσία από τον αδελφό του τον Σμέρδι, κι έτσι οργάνωσε την δολοφονία του, η οποία όμως κρατήθηκε μυστική εκ του γεγονότος ότι ο Σμέρδης απουσίαζε για μεγάλο χρονικό διάστημα από το παλάτι. Όταν πέθανε ο Καμβύσης II, εμφανίστηκε κάποιος που προσποιήθηκε ότι ήταν ο Σμέρδης, και διεκδίκησε τον θρόνο.

Η Άτοσσα παρά τις φήμες που διαδίδονταν ότι αυτός δεν ήταν ο αδελφός της και ο νόμιμος διάδοχος του θρόνου, αλλά ένας σφετεριστής της εξουσίας, εκείνη προκειμένου να μη χάσει την εξουσία της βασίλισσας παρέμεινε δίπλα του, και μάλιστα έκρυβε τις διαδόσεις αυτές, για να μη χάσει την εξουσία που της έδινε το αξιωμα της (Ηρόδ.

3,68). Τελικά όμως αποκαλύφθηκε η απάτη του ψευδό-Σμέρδι και εκείνος εκτελέστηκε. Ο άνθρωπος που πρωτοστάτησε στην αποκάλυψη της ταυτότητας του σφετεριστή Σμέρδι, ήταν ο Δαρείος, ο οποίος και γι' αυτόν τον λόγο, αν και δεν είχε καμία σχέση με την βασιλική οικογένεια του Κύρου II, έγινε βασιλιάς (Ηρόδ. 3,70). Θέλοντας τώρα ο Δαρείος όντας 'επίσακτος' να ισχυροποιήσει την θέση του στον οίκο του Κύρου II ως βασιλιάς, εκτός από την Άτοσσα παντρεύτηκε και την αδελφή της, την Αρτυστώνη, αλλά και την κόρη του πραγματικού Σμέρδι, δηλ. την ανιψιά της Άτοσσας, αλλά και την κόρη του Οτάνη, ο οποίος τον είχε βοηθήσει στην αποκάλυψη του ψευδό-Σμέρδι.

Βλέπουμε δηλ. την Άτοσσα να παντρεύεται τρεις διαδοχικούς βασιλείς μόνο και μόνο για να μη χάσει τον τίτλο της βασίλισσας. Η Άτοσσα ήταν η μόνη από τις υπόλοιπες τρεις γυναίκες του Δαρείου που ήταν ήδη παντρεμένη και μάλιστα δυο φορές. Αυτό της έδινε το δικαίωμα να ασκεί μια οιονεί κηδεμονία στις άλλες τρεις. Αυτό εκμεταλλεύτηκε, και έγινε διάδοχος κι ύστερα βασιλιάς ο γιός της, ο Ξέρξης (Ηρόδ. 3,64). Η γυναίκα αυτή, που έκανε τόσα στην ζωή της, από τι θα εμποδιζόταν, ώστε να κάνει ένα βήμα ακόμη πιο πέρα; Τι θα την εμπόδιζε να ξαναγίνει βασίλισσα για τέταρτη φορά μέσω τώρα της γαμικής σχέσεως με τον γιο της, και για τρίτη φορά μέσω αιμομιξίας; Μη ξεχνάμε ότι ένα παρόμοιο περιστατικό αιμομιξίας έχουμε και στην Ρώμη ανάμεσα στον Νέρωνα και την μητέρα του, Αгриππίνα (Suet. Lib. vi, 28.2.4). Όλα αυτά τα ιστορικά στοιχεία τα έλαβε σίγουρα υπ' όψιν του ο Αισχύλος, ώστε να συνθέσει το όνειρο αυτό, και μέσα από την ερμηνεία του να στοχεύσει στην αποκάλυψη του 'Συνδρόμου Ιοκάστης' στην ψυχή της Άτοσσας.

ΤΟ 'ΣΥΜΠΛΕΓΜΑ ΙΟΚΑΣΤΗΣ' ΜΕΣΑ ΣΤΟ ΟΝΕΙΡΟ ΤΗΣ ΑΤΟΣΣΑΣ

Βασικά στοιχείο του ονείρου είναι ο ερωτισμός, κι αυτός είναι καλά κρυμμένος μέσα στην έννοια της 'ζεύξης' δύο γυναικών στο άρμα του Ξέρξη. Η περιγραφή που κάνει η Άτοσσα στην συγκεκριμένη σκηνή είναι αποκαλυπτική: *«παῖς δ' ἐμὸς μαθὼν / κατεῖχε κάπρᾶνεν, ἄρμασιν δ' ὕπο / ζεύγνυσιν αὐτὸ καὶ λέπαδν' ὑπ' ἀυχένων / τίθησι. Καὶ ὁ γιὸς μου ὅταν το εἶδε αὐτό, / τις συγκρατοῦσε καὶ τις κατεῦναζε, ἐνὼ κάτω ἀπὸ το ἄρμα του / τις δένει αὐτές, καὶ χαλινούς στο σβέρκος τους / βάζει, 189-192»*. Το ρήμα 'ζεύγνυμι' το χρησιμοποιούσαν για την ερωτική ένωση δυο ανθρώπων. Μέσα στην τραγωδία αυτήν κάθε Περσίδα γυναίκα που στερείται την ανδρική και συζυγική ερωτική παρουσία λόγω της εκστρατείας του συζύγου στην Ελλάδα παρουσιάζεται από τον Αισχύλο ως δυστυχή, διότι 'λείπεται μονόζυξ, 139'. Στην εικόνα του ονείρου το ερωτικό 'δέσιμο' δεν είναι ανάμεσα στις δύο γυναίκες, αλλά ανάμεσα σ' αυτές και στον οδηγό του άρματος, τον Ξέρξη. Και ιδιαίτέρως στην Περσική κοινωνία η έννοια της ερωτικής 'ζεύξης' υποδηλώνει την πλήρη υποταγή της γυναίκας στην ερωτική επιθυμία του συζύγου.

Η αντιπαλότητα των δύο γυναικών αντιπροσωπεύει μέσα στην ψυχή της Άτοσσας το 'Σύμπλεγμα Ιοκάστης'. Πρόκειται για τις δυο τάσεις της ψυχής της, οι οποίες ζητούν η κάθε μία την δική της ικανοποίηση, την δική της δικαίωση. Όμως εκφράζουν διαφορετικά και αντίπαλα συναισθήματα, οπότε η σύγκρουση μεταξύ τους είναι αναπόφευκτη. Η Περσίδα η οποία χαίρεται με την 'ζεύξη' της στο άρμα του Ξέρξη, υποδηλώνει την εικόνα του 'id' που έχει μέσα της η Άτοσσα. Η εικόνα αυτή σύμφωνα με την Φροϋδική ψυχανάλυση δείχνει τα συμπιεσμένα στην ψυχή του ανθρώπου ένστικτα. Εν προκειμένω αυτό που είναι κρυμμένο μέσα στην ψυχή της Άτοσσας, είναι η επιθυμία της να ενωθεί ερωτικά με τον γιο της, προκειμένου να συνεχίσει να έχει τον τίτλο της βασίλισσας· είναι το ένστικτο της επιβίωσης, όπως την εννοεί εκείνη, όπως την επιθυμεί εκείνη. Αν τώρα υπολογίσουμε και την παρατήρηση του Αισχύλου πως: *«λέκτρα δ' ἀνδρῶν πόθῳ / ἰμπλάται δακρύμασιν / Περσίδες δ' ἀβροπενθεῖς ἐκάστα / πόθῳ φιλόνορι / τὸν αἰχμήεντα θοῦρον εὐνατῆρ' / ἀποπεμψαμένα / λείπεται μονόζυξ. Οἱ κλίνες των ἀνδρῶν ἀπὸ τον ερωτικὸ πόθο / γεμίζουν με δάκρυα / καὶ οἱ Περσίδες γυναῖκες γεμάτες ἀπὸ θλίψη / κάθε μία με ἀγάπη για τον ἀντρα της, / τον ορμητικὸ πολεμιστή, τον σύντροφο του κρεβατιοῦ τους / τον κατεῦδωσαν καὶ ἔχουν μείνει μόνες τους, 133-9»*, τότε δεν μπορούμε να αποκλείσουμε και την καθαρά ερωτική σχέση που κρύβει το 'id' της Άτοσσας απέναντι στην ανδρική παρουσία του Ξέρξη.

Αν τώρα η Περσίδα γυναίκα με την συγκατάνευσή της δείχνει τον λανθάνοντα αιμομικτικό ερωτισμό της Άτοσσας, τότε η Ελληνίδα γυναίκα με την σθεναρή της αντίδραση στην ερωτική 'ζεύξη' αντιπροσωπεύει το 'Super Ego' της Άτοσσας. Πρόκειται για το Φροϋδικό 'Υπέρ-Εγώ', το οποίο εμπεριέχει την 'ηθική' της Άτοσσας, δηλ. την συνειδητή πλέον άρνησή της να προβεί σ' αυτήν την αιμομικτική ερωτική σχέση με τον Ξέρξη. Η σύγκρουση του 'id' με τον 'Super Ego' είναι αυτή που υποδηλώνεται με την σύγκρουση των δυο γυναικών στο άρμα του Ξέρξη. Τελικά η εικόνα της 'μητέρας' είναι αυτή που κερδίζει την μάχη, και το 'Σύνδρομο Ιοκάστης' συμπιέζεται ακόμη μια φορά μέσα της. Όμως αυτό που έχει σημασία για τον Αισχύλο, και αυτό που ήθελε να δείξει προς τα έξω είναι ότι το 'Σύνδρομο' αυτό έχει με-

γάλη ισχύ, και όποτε οι συνθήκες το επιτρέπουν, μπορεί να κατευθύνει το υποσυνείδητο μιας 'μητέρας' σε δρόμους σκοτεινούς.